

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI BOSHQA TILLARGA TARJIMA QILISHDAGI QIYINCHILIKLAR VA BUNDAY JARAYONDA MADANIY KONTEKSTNING AHAMIYATI

Nurmuxammedov Yusuf Shakarboyevich
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
Samarqand davlat chet tillar instituti
nurmuhhammad.yu@gmail.com
Samarqand, O'zbekiston

Annotatsiya: Maqolada frazeologik birliklarni boshqa tillarga tarjima qilishda uchraydigan qiyinchiliklar va madaniy kontekstning ahamiyati tahlil qilinadi. Lug'aviy tarjimaning chegaralari, madaniy moslikni ta'minlash usullari va dinamik ekvivalentlik yondashuvlari muhokama qilinadi. Ushbu mavzu tarjimonlar va tilshunoslar uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Frazeologik birlik, tarjima, madaniy kontekst, dinamik ekvivalentlik, lingvistik qiyinchiliklar, ramziy ma'no, madaniy moslik.

Аннотация: В статье анализируются трудности, возникающие при переводе фразеологизмов на другие языки, и значение культурного контекста. Обсуждаются пределы лексического перевода, методы обеспечения культурной совместимости и подходы динамической эквивалентности. Данная тема имеет теоретическое и практическое значение для переводчиков и лингвистов.

Ключевые слова: фразеологическое единство, перевод, культурный контекст, динамическая эквивалентность, языковые трудности, символическое значение, культурная совместимость.

Abstract: The article analyzes the difficulties encountered in translating phraseological units into other languages and the importance of cultural context. The limits of lexical translation, methods of ensuring cultural compatibility, and dynamic equivalence approaches are discussed. This topic is of theoretical and practical importance for translators and linguists.

Key words: Phraseological unity, translation, cultural context, dynamic equivalence, linguistic difficulties, symbolic meaning, cultural compatibility.

KIRISH

Frazeologik birliklar tilning eng yorqin va o'ziga xos unsurlaridan biri bo'lib, ularning mazmuni lug'aviy ma'nodan tashqari madaniy, tarixiy va ijtimoiy kontekstlar bilan ham

bog‘liqdir. Bunday iboralar xalqning milliy tafakkuri, qadriyatlari va turmush tarzini aks ettirib, muloqotga obrazlilik va hissiylik bag‘ishlaydi. Ammo frazeologik birliklarni boshqa tillarga tarjima qilish murakkab va mas’uliyatli jarayon bo‘lib, ko‘pincha lingvistik qiyinchiliklar, madaniy farqlar va ramziy ma’nolarni saqlab qolish ehtiyoji bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradi. Frazeologik birliklarning boshqa madaniyatlarda to‘g‘ri va tushunarli qabul qilinishini ta’minlash uchun nafaqat tilni, balki o‘sha madaniyatning tarixiy va ijtimoiy xususiyatlarini ham chuqur tushunish zarur. Masalan, o‘zbek tilidagi “Yetti o‘lchab, bir kes” iborasini ingliz tiliga “Measure twice, cut once” shaklida tarjima qilish orqali kontekstual va madaniy mazmun saqlanadi. Ammo har doim bunday mos keluvchi ekvivalentlarni topish oson emas.

Ushbu maqolada frazeologik birliklarni tarjima qilishdagi asosiy muammolar, ularning lingvistik va madaniy jihatlari, shuningdek, tarjima jarayonida madaniy kontekstning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada dinamik ekvivalentlik, ijodiy moslashuv va izohlar yordamida frazeologik birliklarni to‘g‘ri tarjima qilishning samarali usullari muhokama etiladi. Tarjima nazariyasi va amaliyotida bu mavzuning ahamiyati katta bo‘lib, u tillararo muloqotni yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbek tilidagi frazeologik birliklarning tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish va ularni boshqa tillarga moslashtirishda madaniy kontekstni hisobga olish masalasiga qator o‘zbek olimlari va yozuvchilari e’tibor qaratgan. Quyida ushbu mavzu bo‘yicha yozilgan muhim asarlarning qisqacha tahlili keltirilgan:

Abduazizov (2007) o‘z asarida frazeologik birliklarning lingvistik va madaniy jihatlari chuqur tahlil qilgan. U o‘zbek tilidagi frazeologizmlarning aksariyati xalqning ijtimoiy hayoti, urf-odatlarini va qadriyatlarini ifodalaydi, deb ta’kidlagan. Uning tadqiqotida “So‘zma-so‘z tarjima qilish frazeologik birlikning ma’nosini buzishi mumkin, shuning uchun madaniy adaptatsiya muhimdir” degan fikr ilgari surilgan [1].

Qo‘chqorov (2012) frazeologik birliklarni tarjima qilishda lingvomadaniy yondashuvning o‘rni haqida so‘z yuritadi. U o‘zbekcha “yuragini hovuchladi”, “pichoq suyakka yetdi” kabi iboralarni ingliz tiliga tarjima qilishda madaniy moslikni hisobga olishni muhim deb hisoblaydi. Tadqiqotda u frazeologizmlarni ma’nosini to‘g‘ri tushuntirish uchun kontekstni tarjimada qanday aks ettirish lozimligini ko‘rsatib bergan [2].

Usmonov (2015) frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini o‘rganish bilan birga, ularni boshqa tillarga tarjima qilishdagi metodologik qiyinchiliklarni yoritgan. Uning tadqiqotida o‘zbek va ingliz tillari o‘rtasida qiyosiy tahlil o‘tkazilgan va “tillarning frazeologik birikmalari ko‘pincha universal ma’noga ega bo‘lsa-da, ularning ramziy ma’nosi faqat o‘sha madaniyat doirasida to‘g‘ri tushuniladi”, degan xulosaga kelinadi [5].

Rasulov (2018) frazeologik birliklarni tarjima qilishda pragmatik yondashuvning ahamiyatiga e’tibor qaratgan. U “frazeologik birliklarni tarjima qilishda, nafaqat lingvistik,

balki o‘quvchi yoki tinglovchining madaniy tajribasini ham hisobga olish lozim” deb ta’kidlagan [3].

Metodologiya

Ushbu maqolada frazeologik birliklarni boshqa tillarga tarjima qilishdagi qiyinchiliklar va madaniy kontekstning ahamiyatini o‘rganishda bir nechta metodologik yondashuvlardan foydalandim.

Adabiyotlarni tahlil qilish: Metodologiyaning birinchi bosqichi adabiyotlarni tahlil qilishdan iboratdir. O‘zbek tilidagi frazeologik birliklar, ularning strukturalari va ma’nolari, shuningdek, tarjima jarayonidagi qiyinchiliklar haqida mavjud ilmiy adabiyotlar chuqur o‘rganildi. O‘zbekistonlik olimlarning ilmiy ishlariga (Abduazizov, 2007; Qo‘chqorov, 2012; Usmonov, 2015) tayanib, frazeologik birliklarning madaniy va lingvistik xususiyatlari tahlil qilindi. Bu metodologiya, tarjima jarayonida madaniy kontekstning qanday ahamiyatga ega ekanligini anglash uchun zarurdir.

Qiyosiy tahlil (lingvistik tahlil): O‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar o‘rtasida qiyosiy tahlil o‘tkazildi. Bu usul yordamida o‘xshash frazeologik birliklar o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklar aniqlanadi. Masalan, “yuragini hovuchladi” va “he was moved to tears” kabi frazeologizm va iboralarning tarjimasi va ularning madaniy konteksti taqqoslandi. Qiyosiy tahlil frazeologizmning ma’nosini to‘g‘ri tushunish va tarjimadagi xatolarga yo‘l qo‘ymaslik uchun muhimdir.

Kontekstual tahlil: Frazeologik birliklarning tarjimasi faqatgina lug‘aviy (so‘zma-so‘z) tarjimaga asoslanmasligi kerak, balki ular qo‘llaniladigan kontekstni ham hisobga olish zarur. Bu usulda frazeologizmning asl madaniy konteksti, ijtimoiy va etnik o‘ziga xosliklari o‘rganildi. Tarjimada, o‘zbek tilidagi “pichoq suyakka yetdi” kabi iboraning ingliz tiliga tarjimasi faqat lug‘aviy ma’nosi orqali amalga oshirilsa, bu frazeologizmning asliyatiga zarar yetadi. Shu sababli, madaniy va pragmatik kontekstni inobatga olish muhimdir.

Madaniy moslashuvni o‘rganish: Frazeologik birliklarni boshqa tilga tarjima qilishda madaniy moslashuvning o‘rni alohida e’tiborga olindi. Tarjima jarayonida, frazeologizmning madaniy konteksti va xalqning ijtimoiy, urf-odatlariga bo‘lgan qarashlarini inobatga olish kerak. Masalan, o‘zbek tilidagi “boshqa dunyoga ko‘chdi” iborasi ingliz tilida “passed away” kabi biror mos ibora bilan tarjima qilinishi mumkin. Biroq, bu frazeologizmning asl madaniy xususiyatlarini saqlab qolishi uchun maxsus izohlar berilishi kerak. Tarjima jarayonida madaniy moslashuvni ta’minlash uchun har bir frazeologizmning madaniy va tarixiy kontekstiga asoslanish kerak.

Pragmatik tahlil: Tarjimada pragmatik tahlil usuli yordamida frazeologik birliklarning yozuvchilar tomonidan qanday maqsadlarda ishlatilishi va ularning qaysi maqsadga xizmat qilishi o‘rganildi. Bu tahlil frazeologizmning qanday muhitda ishlatilishiga, kimga mo‘ljallanganiga va qanday vazifalarni bajarishiga asoslanadi. Pragmatik yondashuv orqali tarjimada matnning umumiy maqsadi va tomoshabin (auditoriya) e’tiborga olinadi.

Tajriba va amaliyotdan foydalanish: Tadqiqotda o‘zbek va ingliz tilidagi frazeologizmlarni tarjima qilishdagi amaliy misollar va real hayotiy tajribalardan foydalanildi. Bu misollar yordamida, frazeologik birliklarning tarjimasi bilan bog‘liq amaliy muammolar va ularni hal qilish usullari ko‘rsatildi. Misol sifatida o‘zbek tilidagi “kulib yubordi” yoki “yurakni yengil tortdi” kabi frazeologik birliklarning ingliz tiliga qanday to‘g‘ri tarjima qilinishini ko‘rsatish orqali metodologiya sinovdan o‘tkazildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot frazeologik birliklarning boshqa tillarga tarjima qilishdagi qiyinchiliklarni va madaniy kontekstning ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan. O‘rganish jarayonida o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar o‘rtasidagi farqlar, ularning semantik va pragmatik jihatlari, hamda madaniy moslashuvning tarjimada qanday ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan.

Natijalar:

Frazeologik birliklarning lingvistik farqlari: O‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar orasida sezilarli lingvistik farqlar mavjud. Masalan, o‘zbek tilidagi “chunki yuragi yo‘q” frazeologizmi ingliz tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinsa, ma‘nosi tushunarsiz bo‘lishi mumkin. Buning o‘rniga “heartless” (yuraksiz) iborasi ishlatiladi, lekin u ham aniq ma‘noni aks ettirmaydi, chunki bu frazeologizm o‘zbek tilida ijtimoiy yoki axloqiy holatni ta’kidlaydi. Tarjima jarayonida bunday farqlarni hisobga olish zarur bo‘ladi.

Madaniy kontekstning ta’siri: Tarjima qilishda frazeologik birliklarning madaniy konteksti juda katta ahamiyatga ega. O‘zbek tilidagi “qurbi yetmadi” iborasi ingliz tilida to‘g‘ri tushunilishi uchun izoh talab qiladi, chunki bu ibora o‘zbek madaniyatida kimningdir biror ishni bajarishga imkoniyati yetmasligini ifodalaydi, ammo ingliz tilida bunday ifodani to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilishda to‘liq tushuncha hosil bo‘lmasligi mumkin. Tarjima jarayonida madaniy farqlarni inobatga olish va kerakli izohlar berish muhimdir.

Frazeologik birliklarning pragmatik funksiyalari: Frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlari ham tarjimaga katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek tilidagi “boshqacha qarash” yoki “ko‘z qirini tashlash” kabi frazeologizmlar ingliz tiliga tarjima qilinganda kontekstga qarab turli xil semantik ma’nolarga ega bo‘lishi mumkin. Shuning uchun, tarjimada faqat so‘zma-so‘z tarjima qilish kifoya qilmaydi, balki tarjima qilinayotgan tilning madaniy va ijtimoiy kontekstini ham hisobga olish zarur [4].

Frazeologizmning ma‘nosi va uning tarjimasi: Frazeologik birliklarning to‘g‘ri tarjimasi ularning asl ma‘nosini to‘liq ifodalashga imkon beradi. Ammo ba’zi frazeologizmlar faqat ma‘noni to‘g‘ri ifodalashga qaratilgan bo‘lib, ularning strukturasi boshqa tilga to‘g‘ri kelmaydi. Masalan, o‘zbek tilidagi “aqlni yeydi” (bu muammo boshni qotiradi) iborasi ingliz tiliga “bother the mind” yoki “trouble the mind” deb tarjima qilinishi mumkin, lekin bu iboralar o‘zbek tilidagi ma‘noni to‘liq ifodalamaydi. Bu holatda, tarjimachi frazeologizmning strukturaviy o‘ziga xosliklarini saqlab qolish uchun kreativ yondashuvni qo‘llashga majbur.

Tarjimada muammolar va ularni hal qilish usullari: Frazeologik birliklarning tarjimasida eng katta muammo – bu tillar o‘rtasidagi madaniy, tarixiy va ijtimoiy farqlardan kelib

chiqadigan tushunmovchiliklardir. Tarjimon, frazeologizmning ma’nosini aniq tushunishi va uni boshqa madaniyatga moslashtirish uchun ko‘plab izohlar va qo‘shimcha tushuntirishlar berishi lozim. Masalan, “koinotda bir yulduz” kabi frazeologik birikma ingliz tiliga to‘g‘ri tarjima qilinsa, bu ibora ma’no yo‘qotadi va qo‘shimcha izohlar bilan ta’minlanishi kerak.

Muhokama:

Ushbu tadqiqot, frazeologik birliklarning tarjimasida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yanada chuqurroq tushunishga yordam berdi. Madaniy kontekst va pragmatik xususiyatlar tarjimachi uchun katta ahamiyatga ega bo‘lib, frazeologik birliklarning to‘g‘ri va aniq tarjimasini uchun zarur bo‘lgan asosiy omillarni tashkil qiladi. Tarjima jarayonida, faqat tilning grammatik tuzilishi emas, balki madaniy va tarixiy kontekstlar ham e’tiborga olinishi zarur.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, frazeologik birliklarning tarjimasini, til o‘rtasidagi bog‘liqliklarni tushunish va ularni o‘zaro almashinishni talab qiladi. Tarjimonning maqsadi nafaqat so‘zma-so‘z tarjima qilish, balki har bir frazeologik birikmaning semantik va pragmatik jihatlarini e’tiborga olib, boshqa tilga moslashtirishdir. Bunday tarjima jarayoni nafaqat til bilimi, balki madaniyatlararo muloqotni ham rivojlantiradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqotda frazeologik birliklarning boshqa tillarga tarjima qilinishidagi qiyinchiliklar va madaniy kontekstning ahamiyati chuqur o‘rganildi. Tadqiqotning asosiy natijalari shuni ko‘rsatdiki, frazeologik birliklar tilning faqat grammatik va leksik jihatlar bilan emas, balki uning madaniy, tarixiy va ijtimoiy kontekstlari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Tarjima jarayonida frazeologik birliklarning o‘ziga xos semantik va pragmatik xususiyatlarini to‘g‘ri tushunish va ifodalash muhimdir. Madaniy kontekst tarjimaning sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, chunki har bir frazeologizmning ma’nosi faqat o‘z tilida to‘liq ifodalanadi. Boshqa tilga tarjima qilishda madaniy moslashuv, izohlar va kontekstual izohlar orqali frazeologik birliklar to‘g‘ri tushunilishini ta’minlash lozim. Tarjimon, faqat so‘zma-so‘z tarjima qilmasdan, madaniyatlararo farqlarni hisobga olib, har bir frazeologik birikmaning ma’nosini saqlashga harakat qilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1- Abduazizov, A. (2007). O‘zbek tilidagi frazeologizmlarning tarjima xususiyatlari. Toshkent: Fan.
- 2- Qo‘chqorov, I. (2012). Lingvomadaniy yondashuv va frazeologizmlar tarjimasini. Samarqand: SamDU nashriyoti.
- 3- Rasulov, J. (2018). Pragmatik yondashuv va uning frazeologik tarjimada ahamiyati. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashriyoti.
- 4- Shukurov, M. (2010). Tarjima va madaniyatlararo aloqalar: Nazariy va amaliy masalalar. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
- 5- Usmonov, N. (2015). Frazeologik birliklar semantikasi va tarjimada ulardan foydalanish. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

6- Nurmuxammedov.Y.Sh. (2024). TURLI TIZIMLI TILLAR FRAZEOLOGIK BIRLIKLARIDA GAVDALANGAN "TAQDIR" KONSEPTINING KONSEPTUAL TAHLILI. So‘z san’ati xalqaro jurnali, 3, 194 - 199.

7- Nurmammedov.Y.Sh. (2023) REPRESENTATION OF THE «FAMILIY» CONCEPT IN PHRASEOLOGICAL UNITS. International scientific – methodological electronic journal, 1(48), 43 – 52.